

Емина М. Копас-Вукашиновић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за хуманистичке науке

УДК 378.147
378-057.175:005.61
37.014.5:378
Оригинални научни рад
Примљен: 1. марта 2017.
Прихваћен: 24. априла 2017.

МОГУЋНОСТИ ИНОВИРАЊА НАСТАВНОГ ПРОЦЕСА У СИСТЕМУ УНИВЕРЗИТЕТСКОГ ОБРАЗОВАЊА¹

Апстракт: У овом раду је теоријски сагледан истраживачки проблем који се односи на могућности унапређивања квалитета универзитетског образовања применом иновативних наставних модела у раду са студентима. Полазећи од стратешких праваца за развој и унапређивање универзитетског образовања, као и утврђених стандарда компетенција наставника, значајно је размотрити актуелна питања квалитета рада универзитетских наставника и савремених праваца деловања. Циљ истраживања је био да се утврде основне претпоставке за унапређивање квалитета универзитетске наставе, који ће допринети подизању конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања. У истраживању је примењена дескриптивна метода и поступак анализе садржаја. Резултати истраживања потврђују да се од универзитетских наставника очекује да у својим научним и стручним областима перманентно усклађују наставну праксу са актуелним иновативним приступима у образовању и васпитању и захтевима савременог образовања. Закључци овог теоријског истраживања потврђују потребу потпуније конкретизације стратешких праваца професионалног развоја универзитетских наставника и у том контексту дефинисања јасних националних приоритета.

Кључне речи: универзитетска настава, компетенције наставника, иновативни наставни модели, исходи образовања, управљање знањима.

¹ Напомена: Чланак представља резултат рада на пројектима: „Од подстицања иницијативе, сарадње, стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву” (бр. 179034), „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије” (бр. 47008), које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (2011–2014), „Претпоставке и могућности развијања иновативних модела наставе у функцији остваривања транспарентности универзитетског образовања и подизања конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања”, билатерални пројекат који реализују и финансирају Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина (Р. Србија) и Педагошки факултет Универзитета у Приморском, Копар (Р. Словенија) (2017–2019).

УВОД

Систем савременог универзитетског образовања подразумева перманентно теоријско сагледавање претпоставки за унапређивање образовно-васпитног рада са студентима, као и увиђање могућности примене иновативних модела наставе, а затим праћење ефеката њихове примене. У овако организованом систему развијају се нове, савремене улоге наставника, које су одређене стратешким правцима и стандардима. Ове улоге су теоријски постављене, а на наставницима је да их својим професионалним и стручним квалитетима, а затим оригиналношћу у приступу наставним садржајима и студентима, учине видљивим и препознатљивим, како студентима, тако и широј научној и стручној јавности. Развојност овог система истовремено подразумева осигурање квалитета рада у високошколским установама, који је одређен с једне стране дефинисаним стандардима и смерницама за обезбеђење квалитета, а са друге стране захтевима који се постављају наставницима у виду конкретизованих компетенција. У овом раду ћемо се бавити улогама наставника у систему савременог универзитетског образовања, које су одређене поменути стандардима квалитета и компетенцијама за професију наставника и њихов професионални развој. Захтеви за наставнике подразумевају полазну основу за остваривање задатака савременог образовања, који подразумевају иновирање наставног процеса.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

Полазећи од *предмета* овог истраживања, *могућности иновирања наставног процеса у систему универзитетског образовања, које су одређене актуелним стратешким правцима и стандардима за развој образовања у Р. Србији*, истраживачки *проблем* је могуће конкретизовати питањем: „Да ли утврђени стратешки правци и стандарди дају наставницима јасне претпоставке и упутства за иновирање наставног процеса?”. *Циљ* овог теоријског истраживања је био *да се утврде основне претпоставке за унапређивање квалитета универзитетске наставе, који ће допринети подизању конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања*. Овај циљ је конкретизован кроз *два истраживачка задатка*: 1) утврдити на који начин су конкретизоване *улоге наставника према стратешким правцима* развоја и унапређивања универзитетског образовања, које одређују могућности иновирања наставног процеса у систему универзитетског образовања и 2) утврдити на који начин су конкретизоване *улоге наставника према стандардима компетенција* за професију наставника и њиховог професионалног развоја. У истраживању је примењена дескриптивна метода и поступак анализе садржаја примарних извора (*Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја, Стандарди и смернице*

за осигурање квалитета у Европском подручју високог образовања, *Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године*) и секундарних извора (научни чланци у којима аутори разматрају проблем квалитета универзитетског образовања, квалитета рада наставника у процесу поучавања деце и младих).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Улоге наставника према стратешким правцима развоја и унапређивања универзитетског образовања

Када је реч о стандардима у систему високошколског образовања, јасно је да се у њима огледају интенције просветних власти, научне и стручне јавности, од претпоставке да је унапређивањем образовања могуће побољшати привредни и друштвени развој државе, до дугорочних предвиђања и планирања праваца развоја образовања (*Стратегија развоја образовања...* 2012). Ефекти и квалитети овог образовања се огледају у чињеницама о томе шта студенти знају о образовним садржајима из наставних програма, шта и колико разумеју од тих садржаја и шта умеју да раде у оквирима стечених квалификација, односно, колико умеју да повезују и примењују стечена знања у новим ситуацијама. Овако детерминисани ефекти одређују исходе савременог универзитетског образовања, које на факултетима процењују с једне стране наставници као реализатори наставних програма, а са друге стране студенти као учесници у тој реализацији. Значајно је истаћи да су резултати наших досадашњих истраживања проблема *квалитета сарадње студената и универзитетских наставника* потврдили да „студенти препознају и јасно одређују претпоставке добре сарадње са наставницима, која доприноси остваривању бољих постигнућа у наставном процесу”. Посебан значај придају комуникацији наставника и студената, за коју сматрају да „мора бити ефикасна, благовремена, заснована на узајамном договарању, поштовању утврђених правила и потпуној информисаности студената” (Копас-Вукашиновић, Лазаревић 2014: 97). Такође, када је реч о исходима учења који подразумевају идентификацију, подстицање и усмеравање креативних потенцијала студената, резултати наших претходних истраживања су потврдили да „квалитет знања студената одражава њихов став о креативности као потенцијалу за стварање нових идеја, нових и необичних ствари, који се развија током живота и у коме едукација има значајну улогу” (Миловановић, Копас-Вукашиновић 2014: 194).

Ове и друге одреднице квалитета универзитетског образовања су детерминисане на интернационалном и државном нивоу. Европско удружење за осигурање квалитета у високом образовању је 2005. године утврдило *Стандарде и смјернице за осигурање квалитета у европском подручју високог образовања*. У овом документу су посебно представљени стандарди

за интерно и екстерно осигурање квалитета. Полазећи од резултата самовредновања, интерно осигурање квалитета у високошколским установама подразумева усвајање, праћење и периодичну ревизију актуелних програма, који треба да се усагласе са европским стандардима, уз ефикасно коришћење свих расположивих ресурса (Спасић и др. 2002), обезбеђивање ресурса за учење и подршку студентима, процедурално одређење критеријума за проверу знања студената, до развијања јасне и применљиве стратегије за континуирано осигурање и унапређивање квалитета универзитетског образовања. Европски стандарди за екстерно осигурање квалитета у високом образовању подразумевају смислену израду процедура за осигурање квалитета, са јасно утврђеним критеријумима који се конзистентно примењују, благовремено извештавање на основу утврђених критеријума и са јасно датим препорукама наставницима шта треба мењати и на који начин. Европска димензија квалитета универзитетског образовања подразумева његово оснаживање и привлачност програма који се нуде студентима. Ова димензија је заснована на принципима институционалне аутономије и одговорности, на потребама и захтевима студената и шире друштвене заједнице за квалитетним високим образовањем (*Стандарди и смјернице за осигурање квалитета... 2005*).

На основу изнетих констатација запажамо да су стратешким правцима развоја образовања детерминисане претпоставке за иновирање наставног процеса и одреднице за осигурање квалитета, од обезбеђивања ресурса за квалитетно образовање, преко усвајања, повезивања и примене стечених знања у новим ситуацијама, до ефикасне комуникације оних који поучавају и оних који уче.

Улоге наставника према стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја

Иновирање наставног процеса је у свим временима и на свим нивоима система образовања и васпитања увек био захтеван посао, како наставника, тако и просветних власти. На универзитетском нивоу, овај задатак подразумева посебан приступ у раду наставника са студентима, у контексту развоја њихових професионално-стручних и научних компетенција, односно знања, вештина и вредносних ставова. Поменути квалитети наставника одређују њихове вишеструке улоге у наставном процесу и развијају се у складу са утврђеним стандардима компетенција за: 1) наставну област и предмет, као и методiku наставе; 2) поучавање и учење; 3) подршку развоју личности ученика; 4) комуникацију и сарадњу (*Правилник о стандардима компетенција... 2011*).

Подразумева се да је наставник са оваквим компетенцијама спреман да код младих подстиче усвајање основних и специфичних знања, као и развој вештина за квалитетно живљење у савременом друштву. Применљивост стечених знања и способност за њихов трансфер у новим, различитим жи-

вотним и професионалним ситуацијама подразумева припрему студената за деловање и даљи развој друштва заснованог на знању. У таквим ситуацијама стварају се услови за развијање *система управљања знањима*, у којем ће појединац бити спреман да своја имплицитна знања учини експлицитним, чиме ће допринети трансферу стечених знања и њиховој примени у пракси. Тако ученици (студенти) постају свесни својих могућности да, осим што примају информације и усвајају знања, могу бити активни учесници у повезивању нових знања са претходним. Овакви исходи су могући када су наставници спремни да стварају услове за учење (подстицајну средину), у којима ће појединац успешно развијати своје способности саморегулације, што је један од основних циљева савременог образовања, када је он мотивисан да учи тако што ће бити активан у образовним активностима и оспособљен за обликовање (конструисање) стечених знања. На тај начин, онај ко учи, постепено развија своју самосталност (независност) у процесу учења (Мирков 2013).

У оквиру *компетенција које се везују за наставну област и предмет који наставник предаје, као и методологију наставе*, претпоставка је да је наставник стекао знања из научне дисциплине којој припада предмет који предаје, као и у односу на њене везе са другим научним дисциплинама. Такође је нужно да је наставник дидактичко-методички оспособљен за реализацију наставних садржаја. То одређује његове могућности и спремност да планира и припрема рад тако да полази од утврђених стандарда за постигнућа ученика, уважава индивидуалне разлике међу њима и спреман је да ефикасно временски артикулише образовне активности са ученицима, као и да планира адекватну хоризонталну и вертикалну корелацију наставних садржаја. У оквиру ових наставничких компетенција нису занемарена ни њихова знања и вештине које се препознају током реализације наставних активности, евалуације постигнућа ученика и њихових интересовања, само-евалуације, до унапређивања квалитета свог рада на основу стечених знања кроз различите видове стручног усавршавања (*Правилник о стандардима компетенција... 2011*).

Наставника 21. века одређују његова спремност и способност за комуникацију и колаборацију, креативност, иницијативност и решавање проблема. Од њега се очекује да је спреман да различитим иновативним моделима наставе оспособи студенте за критичко промишљање и сагледавање проблема, за евалуацију ситуације у којој се они налазе док трагају за могућим решењима, за откривање нових путева којима могу решити проблем. Такође, очекује се да је наставник оспособљен да створи услове у којима ће студенти моћи да испоље своје креативне потенцијале, од спремности за експлорацију, могућности оригиналног приступа у наставним активностима до развоја способности комбинаторичке флексибилности и критичке евалуације туђих и сопствених постигнућа. Ове способности и компетенције и наставника и

студената су од круцијалног значаја за будући развој образовања (*New Vision for Education...* 2015).

Компетенције наставника за поучавање и учење подразумевају његову спремност да подстиче и подржава различите стилове учења студената и помаже им у развоју стратегије учења, што подразумева континуирано подстицање развоја и примене њихових различитих мисаоних вештина (идентификовање проблема, решавање проблема, доношење одлука) и облика мишљења (критичко, аналитичко и дивергентно) (*Правилник о стандардима компетенција...* 2011). Оваквим вештинама могуће је подстицати и иницијативност студената у наставном процесу, што је значајан чинилац њихових постигнућа, трајности и применљивости стечених знања, као и развој прихватљивих облика понашања студената и њиховог ефикасног односа са наставницима, што доприноси остваривању обостраних постигнућа у наставном процесу, како студената, тако и наставника (Гордон 2008; Копас-Вукашиновић, Голубовић-Илић 2017).

Истраживањем које је имало за циљ да се утврде ставови студената о њиховој иницијативности у настави, која одређује квалитет стечених знања и могућност њихове примене у пракси, потврђено је да студенти од наставника очекују да буде одговоран и организован, да поштује правила која је сам поставио, да је спреман да истражује и да теоријска знања повезује са примерима из праксе. Такође је потврђено да наведене компетенције наставника, његова „отвореност” и искреност у комуникацији са студентима, слобода и самосталност у раду, одређују његово поштовање од стране студената (Копас-Вукашиновић 2014). Када знамо да су наставници често модели понашања онима које уче и поучавају, овакви односи јесу значајан услов квалитетне сарадње наставника и студената, доприносе развоју иницијативности студената у настави, што јесу претпоставке квалитетног иновирања наставног процеса.

Наставничке компетенције за подршку развоју личности појединца (ученика, студента) одређују знања, вештине и ставове наставника који им омогућавају широк спектар деловања на младе, од мотивације до подршке. Оне подразумевају знања наставника о законитостима развоја деце и младих, о њиховом физичком, когнитивном, социо-емоционалном развоју, затим вештине препознавања разлика, поштовања индивидуалности и различитости, као и помоћи онима који имају потребу за посебном друштвеном подршком (*Правилник о стандардима компетенција...* 2011).

Када је реч о наставничким компетенцијама за подршку развоју личности појединца, у литератури наилазимо на констатацију да успешно деловање наставника у образовном процесу подразумева добар резултат, односно организоване активности са минималним бројем грешака. Могуће грешке у раду наставника препознају се у правцима његовог деловања у тренуцима када мора непосредно да реагује на непредвидиве и изненадне ситуације у одељењу (групи). У таквим ситуацијама постоји опасност да наставник до-

несе погрешну одлуку, из разлога што није на време уочио проблем (грешку), или не уважава личност појединца, игнорише га, има неадекватну комуникацију, а у неким случајевима код наставника је запажена и слабија емоционална контрола (Аврамовић, Вујачић 2010).

Компетенције наставника за комуникацију и сарадњу подразумевају да је он оспособљен за примену различитих облика, метода и садржаја сарадње и тимског рада са децом и младима, сарадницима и партнерима, од родитеља до стручних лица у окружењу и шире, те да је спреман да подстиче размену мишљења и гради атмосферу међусобног поверења у заједничким активностима, да даље развија своје комуникацијске вештине, све у интересу подизања квалитета рада са ученицима (студентима) (*Правилник о стандардима компетенција... 2011*). Квалитет комуникације са студентима у наставном процесу у великој мери одређује квалитет њихових постигнућа. Подстицање на активност од стране наставника, разумевање садржаја који се обрађују, благовремена и адекватна повратна информација наставника онима које поучава, култивисање емоција у процесу учења, подстицај на креативно изражавање и стварање, достизање нивоа емоционалне самосталности, јесу очекивани исходи савременог образовања на свим нивоима (Лалић-Вучетић 2007).

Очигледно је да су улоге наставника, према представљеним стандардима компетенција, врло сложене и комплементарне. Стога, у контексту научног и стручног деловања, њихово перманентно усавршавање значи нужност, претпоставку и могућност за иновирање наставног процеса у савременом систему универзитетског образовања. На тај начин је могуће развијати услове у којима ће доћи до унапређивања квалитета универзитетске наставе, што може допринети препознавању квалитета рада наставника и подизању конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања.

ЗАКЉУЧАК

Могућности иновирања наставног процеса у систему универзитетског образовања одређене су стратешким правцима развоја образовања, усавршавања наставника и осигурања квалитета. Ови правци треба да представљају теоријско полазиште наставницима за разумевање утврђених захтева који им се постављају, а затим основу за развијање стратегије за њихову примену у пракси, у циљу унапређивања рада са студентима.

На основу анализе садржаја стратешких докумената и резултата истраживања о улогама наставника које одређују могућности иновирања наставног процеса у систему универзитетског образовања, затим о њиховим професионалним компетенцијама за унапређивање рада са студентима и о претпоставкама за препознавање њихових квалитета на институционалном, државном и интернационалном нивоу, намећу се следећи закључци: 1)

основним стратешким документима на државном и европском нивоу детерминисани су *захтеви и зајаци за наставнике* којима се стварају могућности за иновирање наставних активности, унапређивање квалитета и његово препознавање у ширим оквирима; 2) теоријска и емпиријска истраживања квалитета универзитетског образовања, услова и могућности за његово унапређивање потврђују да су основне претпоставке за *осијурање квалитета* које препознају актери у образовању (наставници и студенти) одређене и стратешким документима (у овом раду анализираним); 3) основне претпоставке за унапређивање квалитета универзитетске наставе, који ће допринети подизању конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања, подразумевају *квалитет рада наставника* којим су значајно одређени исходи савременог универзитетског образовања; 4) квалитет рада наставника у савременом образовању је одређен његовим *вишеструким улогама у наставном процеси и компетенцијама* за професију којом се бави и за даљи професионални развој.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић, Вујачић (2010): Зоран Аврамовић, Миља Вујачић, *Наставник између теорије и наставне праксе*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Гордон (2008): Томас Гордон, *Како бити успешан наставник*, Београд: Креативни центар.

Копас-Вукашиновић (2014): Emina Kopas-Vukašinović, Student Initiative in the Classroom as a Prerequisite for the Development of University Education System, in: Karlovitz J. T. (ed.), *Some Current Issues in Pedagogy*, Komarno, Slovakia: International Research Institute, 37–50.

Копас-Вукашиновић, Голубовић-Илић (2017): Emina Kopas-Vukašinović, Irena Golubović-Ilić, Attitudes of Students about the Effects of Ambient Teaching, in: Bratož Silva (ed.), *Dimensions of Contemporary Learning Environments*, Koper, Slovenia: University of Primorska, Faculty of Education, 253–266.

Лалић-Вучетић (2007): Наташа Лалић-Вучетић, *Погледање ученика похвалом и наградом*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Миловановић, Копас-Вукашиновић (2014): Радмила Миловановић, Емина Копас-Вукашиновић, Перцепције креативности и креативни потенцијали будућих васпитача и учитеља, *Зборник Института за педагошка истраживања*, 46, 1, Београд: Институт за педагошка истраживања, 181–199.

Мирков (2013): Снежана Мирков, *Учење – зашто и како: присутији у проучавању чинилаца који делују на учење*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Стандарди и смернице за осигурање квалитета у Европском подручју високог образовања (2005), Хелсинки: Европско удружење за осигурање квалитета у високом образовању. Сајт посећен 20. марта 2015, интернет адреса сајта: http://www.enqa.eu/indirme/esg/ESG_loc.pdf

Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја (2011), *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 5.

New Vision for Education: Unlocking the Potential of Technology (2015), Geneva: World Economic Forum, Retrieved in April 2017 from http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf

Спасић, Јуранић, Јелић, Бошњак, Ракоњац (2002): Жарко Спасић, Иван Јуранић, Милош Јелић, Срђан Бошњак, Иван Ракоњац, *Подизање квалитета наставае и истраживања*, Београд: Заједница универзитета Србије. Преузето марта 2017. са <http://www.chem.bg.ac.rs/~ijuranc/QualityEnh.pdf>

Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године (2012), *Службени гласник РС*, бр. 107.

Emina M. Kopas-Vukašinović
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Human Sciences

POSSIBILITIES OF INNOVATING TEACHING PROCESS IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Summary: This paper theoretically outlines the research problem related to the possibilities of improving the quality of higher education by applying innovative teaching models in working with students. Starting from strategic directions for the development and the improvement of higher education, as well as from the established standards of teacher competencies, it is important to consider the current issues of the quality of work of university teachers and contemporary courses of action. The aim of this research was to determine the basic preconditions for raising the quality of higher education, which will contribute to an increase in the competitiveness in the domestic and international knowledge market. In the research the descriptive method and the content analysis procedure were used. The research results confirm that university teachers are expected to permanently adjust their teaching practice with current innovative approaches to education, in their scientific and professional fields. The conclusions of this theoretical research confirm the need for a more complete concretization of strategic directions of the professional development of university teachers and, in that context, for defining clear national priorities.

Key words: higher education, teacher competencies, innovative teaching models, learning outcomes, knowledge management.